

השגות הראב"ד על פירוש רש"י לתורה ?

מאת

אפרים א. אורבך

בקטלוג של שילר-סינשי של כה"י של המקרא ושל פירושי המקרא שבספריית קמברידג' נרשם במספר 35 „ספר השגות שהשיג הרב אברהם בר' דוד ז"ל על רבינו שלמה הצרפתי ז"ל בפירוש התורה". כ"י זה עורר את סקרנותי ובהיותי לפני שלוש שנים בקמברידג' ניגשתי לבדיקתו ולבירור השאלה, אם השגות אלו שייכות באמת לגדול המשיגים והמבקרים בספרות הרבנית. אפתח בתאור קצר של כה"י. הוא כולל אחד עשר דפים. אחרי הכותרת הנ"ל נאמר „אני מפיס לכל מי שיהיה הספר הזה בידו שלא יפרסמנו ברבים". נראה שזאת היא הערת המעתיק, שבה רצה ליישב את מלאכתו, מלאכת ההעתיקה. דברי פיוס אלה לא הועילו ועל כל פנים לא הספיקו לאחד מבעלי כה"י, שחם על כבודו של רש"י והעביר את הקולומס על פני הביטויים הקשים והעזים נגד רש"י. אולם מלאכת המחיקה נפסקה אחרי דף ג' ע"ב וגם בשני הדפים הראשונים לא נעשתה בתכלית השלמות, כי כמעט כל המקומות הנמחקים נתנים לקריאה — חוץ משמו של הסופר. בסוף כה"י נאמר: „נשלמו השגות שהשיג הר' אברהם בר' דוד על רש"י זצ"ל על ידי ל... הצעיר בן החבר ר'... כהן ומחוקק בלבו בן הרב ר' יהודה הכהן בלבו. ברוך ה' שלי כתבתי". אותו סופר העתיק בקובץ זה גם את סודות אבן עזרא וגם בקולופון זה נמחקו שמו ושם אביו ונשאר רק שם זקנו „... בן כבוד הרב רבי יהודה כהן". בדף קכ"ב ע"א של הקובץ נמצאת רשימה: „גולד בני מיכאל ביום ב' לחדש ניסן שנת הקע"א". אם מיכאל זה הוא מיכאל כהן בלבו בכ"ר שבתי כהן בלבו ז"ל, החתום על אחת מתקנות קנדיא, הרי נראה שסופרו של כה"י אינו אלא שבתי בר' ישעיה הכהן בלבו, שהעתיק גם את כ"י פריס 689 והקובץ שלנו נכתב סמוך לשנת 1410 באי כרתים אי. אולם על פי שני עדים אלה, הכותרת שבראש החיבור והקולופון שבסופו, לא יקום דבר, כי ההשגות עצמן מכחישות ומוזימות אותם וקריאתן אינה משאירה צל של ספק, שהן לא יצאו מתחת ידיו של הראב"ד. מחברן של ההשגות היה מעריצו של הרמב"ם ושל „ספרו היקר מורה הנבוכים". הוא אומר על רש"י, שהיה „ריק מכל חכמה זולתי בהילוך הסוגיא לבדה" וטוען כנגדו על שלא מצא באגדות חז"ל שום רמז „לעניין נסתר לא מחכמה ולא מזולתו". לאמיתו של דבר, המטרה לחצי לעגו היא לא רק הבנתו הפשטנית של רש"י אלא דברי חז"ל עצמם. יש והוא מקבל דוקא את פירוש רש"י ודוחה את פירושי חז"ל ודרשותיהם בביטויי גנאי כלפי אומריהם ובסגנון קרוב ללשונם ולבקרתם של קראים.

ברור, שהמחבר האלמוני, בניגוד למעתיק של כה"י, מעוניין היה להפיץ את דבריו ולפיכך העדיף להעלים את שמו וליחס את השגותיו לחכם תלמודי מובהק ומפורסם כראב"ד. אשר השיג בלשון חריפה וקשה על חיבוריהם של גדולים וטובים, ואמנם יכול היה המחבר האלמוני להסתמך על דברי הראב"ד, שהיו מכוונים נגד רש"י ויוצאי חלציו, כגון: „פירושי הצרפתים צריכים

1 Schiller-Szinessy, Catalogue of the Hebrew Mss etc. in Cambridge, I. 1876, p. 51.
מס' כה"י הוא Add. 377.

א ע"ש עמ' 60 הערה ועמ' 61, ובקטלוג ששון ח"א עמ' LVII. א. פריימן ב"Rashi Anniversary Volume, גיריוורק, עמ' 78, ותקנות קנדיא, הוצ' הרטום-קסוטו, חש"ג, עמ' 62.

תיקונים ותיקוני תיקונים², או: "ואין שם על דעת בפי' הצרפתי"³, ברם במקומות אלה ובדור מיהם המדובר בפירושי רש"י לגמרא והם מובאים בהשגותיו החריפות נגד ר' זרחיה בעל המאור. לא כן דרכו של הראב"ד במקומות שהוא מביא את פירושי רש"י לתורה בפירושו הגדול לתורת כהנים. הוא מביאם תוך הסכמה לדבריו⁴, ואף טורח ליישבם ולתרגם⁵, וגם כשהוא סותר את דברי רש"י אין דבריו נאמרים אלא על דרך כבוד⁶. ר' בנימין מטודילה⁷ מתאר את הראב"ד כ"חכם גדול בתלמוד ובפסוק". אמנם אין לנו כל ידיעה על חיבור פירושים למקרא על ידי הראב"ד, אבל במדה ששרדו פירושים כאלה בתוך שאר חיבוריו, הרי הם מראים נטיה בולטת ואף קיצונית לפשוטו של הכתוב מבלי להתחשב בדרשת חז"ל אף בענייני הלכה⁸, ממש כדרכם של הרשב"ם ושל ר' יוסף בכור שור⁹. בדרך זו הלך גם בן עירו ובן זמנו של הראב"ד, ר' מנחם בר' שמעון מפושקירש בפירושו לירמיה וליחזקאל (ראה בנספח).

אשר לאגדות חז"ל — אמנם אין הראב"ד נמנע מלפרשן פה ושם שלא כפשוטן, לתת להן מובן מתקבל על הדעת ולראותן בפרספקטיבה היסטורית, אבל בודאי שרחוק היה מרחק רב מפרשנות פילוסופית בקרתית של האגדה¹⁰, ודי בהזכרת דבריו בפתחת פירושו לספרא: "ועל כן אנחנו צריכים להאמין מאוד ולסמוך על דברי קדמונינו החכמים הראשונים שקבלו מאבותם ואבותם מאבותם בכל דקדוקי המצוות והמדרשים ואם יצא המדרש מדרך הפשט ולולי כי המלאכה ארוכה לפנינו וכבדה עלינו... היינו מאריכים בדברים האלה לשבר דברי המינים הממאנים לשמוע ולהאמין לדברי רבותינו...".

אחרי הדברים האלה קשה להניח, שהראב"ד הוא מחברן של ההשגות על פירוש רש"י שבכתב יד קמברידז', המלאות דברים קשים ובוטים נגד דברי חז"ל מחד והתלהבות לפילוסופיה מאידך. לאמתו של דבר אין המחבר האלמוני טורח הרבה כדי לגלות עניינים נסתרים באגדות חז"ל. עיקר מגמתו להבליט את המרחק בין דרשות חז"ל ובין פשוטו של מקרא ולהקיע את חוסר ההגיון ואת מידת הדמיון שבדבריהם.

השיקולים הפנימיים הגוזרים גזרת פסידואפיגרפיות על החיבור מקבלים יתר תוקף על ידי

2 תמים דעים, ויניצאה שפ"ב, ס"ה, ע"ב.

3 שם ס"ה, ע"ב, והכוונה לפירוש רש"י, שעליו רמז בעל המאור במלים "כתוב שם ופי' ההלכה תמצאנו על אפניו בפי' הרב ר' שלמה ז"ל", ועי' בספרי "בעלי התוספות", עמ' 22 ועמ' 62.

4 תו"כ הוצאת רא"ה וייס, ק"א ע"ד "כך פירש הרב צרפתי ז"ל בפירוש התורה על דרך המדרש הזה".

5 שם ד' ע"א: "דכת' ויהי כאשר תמו למות וידבר ה' אלי לאמר פרש'י ז"ל בפי' התורה מתחלת שלוח מרגלים ואילך לא נאמר אלא ויאמר ה' אל משה ועכשיו וידבר ה' אלי משמע לשון חבה וקביעות לישוב הרעת, אבל ויאמר משמע לשון עראי, ואעפ"י שיש בתורה כמה וידבר משלוח מרגלים ואילך, איפשר כשנכתבה תורה לסוף ארבעים שנה החזיר אותם ללשון דיבור, אבל הוא מעיד על עצמו שלא היה כדבור קבוע וחזק עד אשר תמו למות".

6 ס"ב ע"א: "וראיתי בפירושי הרב צרפתי ז"ל שכתב בפירושי התורה [נדברים] שהם סותרים דברינו וסותרים הגמרא השנויה כאן בספרא והמשכילים יזהירו כוונה הרקיע".

7 מסעות ר' בנימין, הוצאת גרינהוט אדלר, עמ' 4 וראה שם הערה 13.

8 ראה לדוגמא בפירושו לעדיות פ"ד מ"ג: "פירוש הבקר כמו הסקר וכן בלשון תורה בקרת תהיה כמו פקורת תהיה, כלומר מפקרת היא שאינה אשת איש לא יומתו כי לא חופשה" (בפי' הספרא קדושים פרק ה', פ"ט ע"ג פירש כדרך חז"ל), ובהשגה לה' גנבה פ"ט ה"ט: "א"א אינו נמנע מלכתב... לך הדבר כשמש שלא בא על עסקי נפשות וכו' אעפ"כ אינו יוצא מיד פשוטו כיום אינו רשאי להרגו, שאין גנב בא ביום אלא אם יכול להשמיט שומט ובורח ואינו מתעכב לגנוב ממון גדול ולעמוד על בעליו להרגו. אלא גנב בלילה מפני שהגנב יודע שבעל הבית בבית או בא להרוג או ליהרג, אבל גנב ביום אין בעל הבית מצוי ושמוטא בעלמא הוא ובחיי ראשי כל מבין די לו בזה". ודוגמאות אחרות הביא גרוס, במונטסרפיט 1873, עמ' 453.

9 עיין בספרי "בעלי התוספות", עמ' 45 ועמ' 117.

10 ראה כעת בהערכתו המאוננת יפה של י. טברסקי, במאמרו על יחסו של הראב"ד למדעים החלונים ב" Proceedings של האקדמיה היהודית האמריקאית 1957, עמ' 173-175.

נימוק כרונולוגי. הראב"ד נפטר לכל המאוחר בשנת 1198. ר' שמואל אבן תיבון לא החל בתרגומו של "מורה הנבוכים" לפני 1199 וגמרו רק בשנת 1204. הראב"ד לא הכיר איפוא בכלל את חיבורו הפילוסופי של הרמב"ם — הוא "הספר היקר" של המחבר האלמוני.

אין אנו יודעים את שמו של המחבר, אבל נדמה לי שיש בידי לקבוע את החוג והזמן שלהם השתייך. כשקראתי את השגותיו, נזכרתי בטענותיו של ר' אהרן בן ר' גרשון אבו אלרבי בפירושו על רש"י, שאותו חיבר בשנת 1420.¹² גם מחבר זה לא כתב, למעשה, פירוש על רש"י אלא התקפה בלתי מרוסנת על אגדות חז"ל המובאות על ידי רש"י. אלרבי מודה בכך בעצם בהקדמה לפירושו: "ובעבור הרשות הנתונה נכנסתי על ידי הדחק הצעיר מכל בית אבי בזמן ובמעלה אשר לא דעת ולא בינת אדם לי המטולטל מדחי אל דחי מדרגת הנמלה האמון עלי תולעת אהרן בן הר' גרשון אבו אל רבי ממדינת קטניאה אי סקיליאה לבאר כפי קוצר דעתי וחולשת הבנתי המעט מזער אשר העיץ רואה, אולי יועיל לנו ולאשר כמונו ולהיות לי למשמרת אחרי האסף החושים ולשים לי שארית בארץ ולהחיות עם רב והנה בעבור שדברי היש"ר רובם נחצבו מאשלי רברבי, שמתו פני עליהם יותר מאשר החכמים שדבריהם דברי יחיד".

כמה וכמה מהשגותיו של המשיג האלמוני שלנו נמצאות בפירושו של אבו אלרבי, ואחדות מהן אף דומות לפירושו דמיון רב בלשון ובסגנון. ייתכן איפוא, שאבו אלרבי כבר הכיר את ההשגות הללו, ולא יחא זה רחוק מן האמת לומר שמחברן השתייך לחוג הרציונליסטים במאה הארבע-עשרה ברובנס או באיטליה. שחשב להכשיר את דעותיו על ידי זה שייחסן לראב"ד. קרוב למחברנו, מבחינת היחס לדרשות חז"ל, הוא ר' אלעזר האשכנזי בן ר' נתן הבבלי, שאת טיב ספרו "צפנת פענח" (נתחבר בשנת 1364) גלה אברהם עפשטיין.¹³ ר' אלעזר מרחיק את הדרשות שאין בכוח לגלות בהן כונה פנימית ואף הוא לועז למבינים אותן כפשטן. לדעתו, "אלו הדרשות הן סבות חזקות להעלם אמתת התורה מאמתנו... ועל זה ראוי לזכות כל חכם לב על שנשתקעו בים הדרשות". מענין, שגם כתב יד זה הועתק בכרתים בשנת 1399.

הנני מעתיק כאן את ההשגות העיקריות שבכתב יד ואבאי בהערות את המקבילות מתוך פירושו של אבו אלרבי ושמא יעלה הדבר בידי מיששו לזהות זהו מלא את המחבר האלמוני.

מפני שראיתי בפי' התורה המכונה לרש"י הצרפתי ז"ל הגדות ופירושים (נוטים מן דרך כוונת התורה במקומות הרבה ומקצתם הם הפך מהכוונה הנכונה)¹⁴ ומשפט הנכון ומהדיקדוק וכפי העניין הנראה לעניין השכל ראיתי להזכיר קצת המקומות (שטעה בהם) בהגדות ובפשטים כפי מה ששייך קוצר הבנתי ונכנסתי לזה לא מפני שאני בקי בתורה יותר מזולתי, אבל מפני שידעתי טיבו של

11 עין שטיינשניידר, Hebräische Übersetzungen, עמ' 415 ועמ' 420.

12 הם כלולים בתוך הספר "פירושים לרש"י" שנדפס כנראה בקושטא בשנת רפ"ה [?] ספר זה כולל את פירושיהם של ר' שמואל אלמושנינו, ר' יעקב קניול, אבו אלרבי ור' משה אלבילדה. שטיינשניידר, Cat. Bodl., עמ' 1196 כבר כתב עליו Liber ad rarissimos pertinet ואני מודה למר שמואל חזארמן, שהשאל לי סופס שברשותו. על ר' אהרן אלרבי ראה יה"ש, ציון של יוסט, ח"א, 1841 עמ' 166-168; 196-193 (ור' כעת במכתבו של יה"ש HUCA, 1957, חלק עברי עמ' י"ד), א. מרמורשטיין, REJ ח"א (1907), עמ' 156 וי. פרלס ZfHB חב"א, עמ' 246 ואילך.

12א מקדמוניות היהודים, עמ' 125 ואילך ועיי"ש עמ' 133. עפשטיין כותב שם עמ' 127 שכה"י שבירוש הוא היחיד שבעולם. בהערות שפרסם בהכרס, תרמ"ח עמ' 98 (= כתבי אברהם עפשטיין, ירושלים תשי"ז, ח"ב עמ' קע"ג) הוא מוסר שבירי דוד קויפמן היו פרושי של ר' אלעזר למשלי ואיו. א. מ. הכרמן, שההדיר את כתבי עפשטיין, העיר, שם עמ' תמ"ה, שהפירוש לפרשת לך לך נחפרס ע"י ש. רפפורט בהקראי המופיע ביהונסבורג גילי ראש השנה תשי"ז עמ' 24. הרב יאבידע הואיל להשאל לי את הגליון הנ"ל שברשותו ונתברר לי שבידי ש. רפפורט נמצא צלום של חלק גדול מן כתב היד של עפשטיין. 13 כל מה שנדפס בסוגרים נמחק בכ"י.

מפרש הנזכר, (כי היה ריק מכל חכמה וזולתי בהילוך הסוגיא לבדה. נראה מדבריו שלא תבין בדבר אחד זולת באותו הילוך לבד, מבלי שיבין שום הגדה רומז לענין נסתר לא מחכמה ולא מזולתו ודבר בהגדות כסומא בארובה). ובמקצת המקומות נראה מדבריו שהיה דרך משל כאיש ששמו בפיו קצת מילות משום לשון נוכרי (שמדבר בהם ולא הבין אותם ושמע איש מבין באותם המילות מפיו). ומפני שהם שגורים...¹⁴ יחשבו עליו שהוא מבין מה שהוא מדבר ולא כן הדבר. (ולא נמצא לרב) הנזכר בדבריו במקצת הגדול שאחז"ל [ב"ב קלד, א] בענין מעשה בראשית ובדברי חכמת האלהות ובנבואה ובחכמות אחרות (כי לא הבין בהם הרב כמעט כלל וכלל) והנני מבאר בכל סדר וסדר על פי אשר ראיתי (דבר ששבש) בו הרב ז"ל ומהאל עזרי.

סדר בראשית. אותם הדרשות שהוא מזכיר שראשית הוא מפני שנקראו ישראל ראשית תבואתה והתורה ראשית, אעפ"י שלא היה כן הכוונה באותה מילה אינו מויק. אבל ההגדה שאחז"ל, שהשמים נבראו מאש ומים, (ולא הבין הרב)¹⁵, אבל הם דבר אמיתי נפלא כי האש היא התפסת הניצוץ והמים הוא הקיטור הלח העולה ומאותם שני הדברים נברא הרקיע שנקרא שמים כמו שחבר הרמב"ם ז"ל¹⁶ ורבי אברהם אבן עזרא ז"ל [בפירושו לבראשית א, ו] וג"כ כי לא קדם שום אחד מהם לאחר לא השמים לארץ ולא הארץ לשמים¹⁷.

אמר הרב ז"ל כשהלכו אצל לוט ומצות אפה ויאכלו, אמרו כי פסח הית¹⁸, ומי יתן ידעתי מהיכן היה יודע לוט דבר הפסח כי לא שמע זה מעולם, כי לא היה נביא ועוד אמר כי היה רשע גמור ולכן בא לדור בסדום¹⁹, אבל האמת היא כי לחם המצות נעשה במהרה יותר מהחמץ כמו שעושים היום הדורים בהרים שאוכלין כל לחמן מצות.

ויצא יעקב וגו'. אמרו כי נטמן בבית עבר י"ד שנה, וג"ל כי אלו היה כן היה הכתוב זוכר אותו כמו שזכר שגלל יעקב את האבן מעל פי הבאר כן היה זוכרהו וכמו שזכר פרטים אחרים שאינן ראויין ליכתב. וכל החשבונות שהביא, ג"ל שלא היה יעקב באותה שעה זקן אלא נער כשנתברך כי הכתוב מעיד כך והוא אומר שהיה בן ס"ג שנה, וי"ד שנה שאמר שישב בבית עבר²⁰ הא לך ע"ז שנה זו שנים בבלהה [צ"ל: בבית לבן] הא לך פ"ד שנה שיעבוד וישמור צאנו וזה הבל ורעות [רוח]. ואומרו שקפצה לו הארץ²¹ איננו נכון.

וילן שם כי בא השמש. הוא מעצמו, לא בעדו²², עד שלא היה יכול ללכת משם ושכב באותו מקום.

14 כאן הדין קרוי ומודבק.

15 מלים אלו לא רק שהמוחקן העביר עליהן את קולמוסו אלא גם תקנן וכתב מעליהן "לא פירש הרב".
16 נוסף על הגליון: "במורה בחלק שני בפרק ל"; ולדברי המחבר יש להשוות את פירושו של ר' משה הגרובני "כי המים אשר מעל לרקיע הוא החלק הקר מן האויר... ואמנם נקרא מים למה שהוא הלח יעורב בו בכל חלקיו ולא יתהוו ממנו המטר למה שזה חלק מהאויר הוא בעבור התהפכות הניצוץ... ר' שם טוב ב"ר יוסף שהעתיק את דבריו הוסיף, ותשקיף כי כל מה שאמרו חז"ל אמרו הפילוסופים".

17 בכ"י: "ולא השמים לארץ", אבל תוקן וזמל למלים סומן ב"י א. גם אלרבי טוען טענות אלו נגד פירוש רש"י: "... ואעפ"י שאלו הדברים אינם כפשוטם לא היה לו לדברם כל שכן לכתבם בספר, והאמת שכל מה שפי' בזאת הפרשה כלם נעשים מהקדמות מקובלות או הנחיות מדומות וכלם ישר רוח כי מי אמר לנו שהשמים נתהוו מאש ומים... ושאר דבריו אין להם על מה שיסמכו ואם להם סוד יסתירם בסתר אהליו. והנה אבאר המאמרים ולא אשא פנים לזקן כי לא אצדיק רשע...".

18 רש"י ב"ר יט, ג עפ"י ב"ר פ"ג אות י"ב, הוצ' תיאודור אלבק, עמ' 531 וע"י שם פמ"ח אות י"ב, עמ' 490.
19 עיין רש"י לבראשית יג, ג.

20 רש"י בראשית כח, ט עפ"י סדר עולם רבה פ"ב, הוצאת רטנר, ה ע"א, מגילה יז, א, ב"ר פס"ח אות ה', עמ' 733.

21 בראשית כח, י"א ורש"י בעצמו מוסר את המקור "כמו שמפורש בפרק גיד הנשה", (חולין צא, ב).

22 נגד פרש"י שפירש "ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה כדי שילין שם".

וישכב. באותו מקום ואומר שלא שכב בבית עבר ²⁵ הוא הכל הבלים. וישלח יעקב מלאכים. מה שאמר מפי מורי שמעתי שאין המלאך אומר שמו כי השם שקורא לכל אחד כפי שליחותו ²⁶ גם זה אמת היא, אבל לא הבין המפרש. ויהי מקץ... נער עברי, אמ' כי לגנאי אמרו ²⁷, ואינו נכון כי אמ' נער ולא היה לו לומר דבר אחר.

ואלה שמות בני ישראל. בענין הע' נכנס להם שיבוש גדול, כי הוצרכו לומר שנולדה יוכבד בין החומות ²⁸ והכתוב מנה ע' נפש עם יעקב, שני' יעקב ובניו, וכשהשלים הענין אמ' כל הנפש הבא ליעקב מצרימה יוצאי יריכו כל הנפש ס"ו ששים ושש ובני יוסף שנים והוא הילך ס"ט סתם, ובוה השיבוש נפלו בשוחה עמוקה והוא שנולד משה רבי' עליה [= עליו השלום] שנת ק"ל לאמו, וראה איך העידה התורה שהיה פלא גדול והוא שילדה שרה בת צ' שנה ואמ' אחרי בלותי היתה לי עדנה [בראשית יח, יב] כי ילדתי בן לזקוניו [שם כא, ז] ואמר אם שרה הבת תשעים תלד [שם יז, יז], והדורות בכל יום היו גורעים מאורך השנים, ואיך לא היה כתוב בתורה הפלא הגדול שתלד אשה בת ק"ל שנה לאיש כמו משה ולא יזכור אותו בתורה. וכבר זכרתי ²⁹ כי לא היה ובאה התורה אלא לפרסם כל הנסים שנעשו לצדיקים, ועוד כי הכתוב העיר כמו שאמ' וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי [שמות ב, א] אלא על כורחך נולדה יוכבד אחר ביאתם למצרים שנים רבות, וזה אמת בלא ספק ³⁰.

ואלה המשפטים. אמר לפנייהם ולא לפני גויים, שאין מביאין דיני ישראל בערכאות של גויים. ויפה פירש ³¹.

לא תהיה אחרי רבים להטות. יפה פירש מעצמו ³² לא מדרשי חוכמה שאומרים שהוא מצווה להטות אחרי רבים והפך זה דבר כי לא אמר הכתוב אלא שלא יטה אחרי רבים וכ"פ ³³.

23 רש"י שם עפ"י ב"ר פס"ח אות י"א, עמ' 784.

24 ברש"י לבראשית לב, כט רק : "אין לנו שם קבוע משתנים שמותינו הכל לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים", אבל בכ"י : "ומפי ר' שמעון מורי שמעתי שאין רוצה לגלות שמו" וכו'. עי' בהוצאת ברלינר, עמ' 60 הערה כ"ה, ועי' ב"ר פס"ח אות ד', עמ' 922.

25 רש"י לבראשית מא, יב עפ"י ב"ר פס"ט אות ז', עמ' 1094.

26 רש"י לבראשית מו, טו וכו' עפ"י סוטה יז, א ; ב"ב קכ, א ; ב"ר ספ"ד אות ט', עמ' 1180, ועי' בהערה שם.

27 עי' לעיל עמ' 104 והלשון משובשת כאן, ואולי צ"ל : כי לא באה התורה...

28 טענה זו משמיע גם הראב"ע בפירושו לבראשית מו, כב "ובדרש כי יוכבד נולדה בין החומות. גם זה תימה למה לא הזכיר הכתוב הפלא שנעשה עמה (שהולדה) [שילדה] משה והיא בת ק"ל שנה ולמה הזכיר דבר שרה שהיתה בת תשעים... וכי אחיה חי כך וכך שנים דרך אגדה או דברי יחיד. והנכון בעיני שיעקב בחשבון...". ואת פרושו קבלו גם בעלי התוספות, עי' בדעת זקנים ובמנחת יהודה לפסוק הנ"ל ועיין בספרי בעלי התוספות עמ' 496 הע' 67 שם הבאתי תרוץ ליישב את התמיהה על אגדת חז"ל מתוך כתב"ד יתוסי תנאים ואמוראים. המחבר האלמוני לא חדש הרבה מבחינת הענין, אלא התריף את לשונו וסגנונו, בדומה לכך כותב אלרבי "והאומר יוכבד שנולדה בין החומות בסל שהיתה בחולידה משה בת מאה ושלשים שנה וזה חוץ מהטבע שהיה ענין שרה בת צ' וזמן קדום [נקודה זו חסרה אצל ראב"ע והיא העלתה ע"י המחבר האלמוני] וכל העולם נתפלא", פירושים לרש"י דף ע', ע"ב, וכבר עמד על כך בקיצור לפני זה, בדף ס"ו, ע"ב ושם הוסיף תמיהה, שאינה רחוקה מהליצנות : "ומזה אני נפלא איך עמרם גשא דודתו שמלתו כאמו והיה לה כבן וכבר היו מצויים על העריות ועכ"ז יצאו מהם בנים בתכלית החשיבות וכמוהו בני יהודה מכלתו, וישי מרות המואביה ושלמה משני לאוין ומי יודע מאנה יצא משיח והלואי ויבוא לפדותנו מהגלות".

29 שמות כא, א. אלרבי מוצא כאן סתירה בדברי רש"י : "כשידויק בוה נמצא שהוא סותר דבריו, כי בתחילה פ"י שהש"י אמר למשה לא תעלה על דעתך וכו' ובפ"י זה נראה כאילו היה מדבר לישראל, שלא יביאו משפטיהם למערכות הגויים אלא לדיניהם, ולא למשה", פ"ז ע"ד.

30 בלשון רש"י שמות כב, ב "ואני אומר לישבו על אפניו כפשוטו..."

31 אלרבי דוחה אף הוא את פירוש חז"ל וגם אינו מקבל את פ"י רש"י אלא אומר "אחרי רבים להטות, ר"ל במנהגים הראויים לעולם תלך אחרי הרוב".

וחדלת מעזוב לו. פעמים שאתה חדל כשיהיה הבהמה של גוי ואיננו נכון כי התורה הפך זה שלא יחדל מלעזור אפילו יהיה של גוי.³²

ויקחו לי. השואל מנין היו להם העצים שטים והמשיב שיעקב נטען, השאלה תוהו והתשובה בוהו כי היו נמצאים להם יותר מזולתם.³³

כי תשא. ויראו כל העדה כי בושש משה. האמת כי לא בלבד להם השעות, אבל הוא לא נתן להם זמן ולא מפורש בתורה והם לא ידעו מתי ירד כי לא היה יודע משה כמה זמן יעמוד שם ולא שערבבן השטן³⁴ וכל אותם ההבלים אשר כתב וי"א שעשה משה לאדוניו [צ"ל: לארונן] של יוסף³⁵ כי לא אמר הכתוב אלא וישם בארון במצרים [בראשית ג, כו] וכתוב אחד אומר ויקח משה את עצמות יוסף [שמות יג, יט] וכי התורה מפרסמת מפני דבר מועט ולא יפרסם אותו גם גדול, אלא האמת גודו אילנא וקציצו ענפיהי [דניאל ד, יא], כי כל זה כוב בדו אותו מלבם אנשים ריקים סבבו לישראל להיות בשיבוש וחזורים לדברי אלהים חיים שהיא תורה שבכתב לדברי הבלים ודברי הבאי שהוציאו אותם מליבם.³⁶

פרשת פרה אדומה. טעמה מצאו וכ"כ הרמב"ם ז"ל בספרו היקר מורה הנבוכים³⁷, ועל מה שאמר שנסתלקו ענני הכבוד זה לא דבר הכתוב בו כלל³⁸, וכן אמרו שחזרו לאחוריהם גם זה איננו נכון כי הכתוב לא דבר בו כלל³⁹.

וקצותה את כפה. אמר המפרש כי הוא בממון כמו יד תחת יד⁴⁰, והנראה לפי העניין כי כריתת היד ממש וע"כ אמר לא תחוס עיניך [שם שם] ואין בזה ספק שזאת היתה כוונת התורה.

32 רש"י לשמות כג, ה עפ"י המכילתא משפטים פ"כ, הוצאת הורוביץ רדיבין, עמ' 325 וברייתא אחת ב"מ לב, סוף ע"ב, אבל בתוספתא ב"מ פ"ב הכ"ז (מובא בבבלי שם) : "ראה חמורו של גוי חייב ליטפל בו כדרך שמיטפל בשל ישראל", ועי' במכילתא שם הערה 10.

33 רש"י שמות כה, ה וכו', טו עפ"י תנחומא תרומה אות ט' ותנחומא הוצאת בוכר אות ט' בלשון שו"ת, מהיכן היו הקרשים וכו', ועי' ב"ר פצ"ד אות ד', עמ' 1174 בש"ג ובהערות שם, וגם הראב"ע בפ"י שם תמה על המדרש, אבל יחד עם זאת הוא אומר : "והנה לא ידענו אם קבלה היתה ביד אבותינו שממציים הוציאו גם אנחנו נסור אל משמעתם, ואם סברא היא יש לבקש דרך אחרת ונאמר כי היה סמוך אל הר סיני יער עצי שטים", וכן כותב בפשטות ר' יוסף בכור שור בפ"י לשמות שם : "במדבר היו יערים שגדלו שם אותם עצים הקרויים שטים" מבלי להביא בכלל את המדרש.

34 רש"י לשמות לב, א עפ"י הגמרא שבת פט, א.

35 רש"י שם ד עפ"י תנחומא תשא אות י"ט, נטל הלוח שכתב עליו משה עלה שור כשהעלה ארונו של יוסף.
36 כאן כותב המשיג כקראי' ודוקא אלרבי גוטה לקבל את דעת ה"ש אומרים" ואלה דבריו : "ויצר אותו וכו' לפי דיוק הפסוק נראה שאהרן כיון לעשות טלסם בצורת עגל דכתיב ויצר אותו ר"ל עשה בתרס צורת עגל וכן יצא דכתיב ויעשהו ובעבור שאן החמה היתה במול שור גם הלבנה ואולם היו במחברת מאדים ושבתי בפנים השניים ממנו במבט שלישית והיה כל אחד קרוב לביתו או לגשיאות יצא העגל הזה, ונראה כי כן עשה משה כשהעלה ארונו של יוסף כי אמר עלה שור, ואני התבודדתי מעם בזה וראיתי בו מה שראיתי ונראה שמשה עשה הנה היה בכח שמות הקדושים כשהעלה ארונו של יוסף כמו שנמצא זה רמזו בספר העגולים של ר' בן מנחם דרקנט ובבבלי ספר היצירה לה' יוסף בר' שלום ומי שלא למד חכמה ולא דעת קדושים לא ישיג בדיעת זה", צ"ה ע"ג. ספר העגולים של ר"מ מריקאנטי אינו ידוע לי, פרופ' גרשם שלום אמר לי שהכוונה, כנראה, לספר חיי עולם הבא על שם ע"ב של ר' אברהם אבולעפיה, הנקרא גם ס' עגולים, באור ספר יצירה לר' יוסף בר' שלום הוא פ"י ספר יצירה המיוחס לראב"ה, כפי שהוכיח ג. שלום, ק"ס ש"ד, עמ' 286-302.
37 המכון לדברי רש"י במדבר יט, ב עפ"י הגמרא יומא סו, ב. גם אלרבי, חוקת לא, ע"ב, מעיר לדברי רש"י "ולא נראה שאין שום חוקה ומצוה שלא גודע טעמה לחכמים אבל לא להדושים", אבל הרמב"ם בעצמו אומר במד"ג ח"ג פמ"ו : "... אך היות סהרתה — של הצרעת — בעץ ארז ואזוב ושני תולעת ושני צפורים, כבר גודע טעמם במדרשות, ואמנם אינו נאות בכונתנו, ואין לא ידעתי עד היום טעם אחד מהם ולא טעם עץ ארז ואזוב ושני תולעת בפרה אדומה...".

38 רש"י לבמדבר כא, א עם ציון המקור "כדאיתא בראש השנה", ג, א.

39 רש"י שם ד עפ"י סדר עולם רבה פ"ט, ועי' ברש"י שם כו, יג עפ"י הירושלמי יומא פ"א ה"ה.

40 דברים כה, יב כדרשת הספרי פ"י רצ"ג וכן פירש גם הראב"ע.

קללות שבמשנה תורה מפי עצמו אמרן ושבתורת כהנים מפי תגבורה אמרן⁴¹ וזה היפך דכריהם
אומרן כל התורה אפילו עטרות ודיבון ניתנו למשה בסיני⁴². אמר לא אוכל עוד לצאת ולבוא
[דברים לא, ב] שהיה בן ק"כ שנה ומי שהיה [יותר] מק"ל לא כ"ש⁴³.
וג"כ מעשה עוג יותר היה ראוי שיהיה א' מהאבות או משה רע"ה זה השעור יותר מעוג שהיה
רשע גמור⁴⁴ אלא האמת היא כי כל אותם הדרשות בדו אותם בליבם תועי רוח והיו חוטאים
והחטיאו את תורת ה' תמימה משיבת נפש.

נספח

פירושו של ר' מנחם בר' שמעון מפושקייירש לירמיה וליחזקאל

ראה לעיל בע' 102

ר' בנימין מטודילא מונה בין החכמים שמצא בעירו של הראב"ד את ר' מנחם. אין ספק שהוא
בעל הפירוש לס' ירמיה ויחזקאל שבכ"י פריס 192. העתק מכ"י זה, שנעשה בשעתו ע"י יאפ"ז
(ישראל איסר פרח זהב = גולדבלום) נמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (Heb. 8° 871).
הפירוש לירמיה פותח בהקדמה קצרה: "המלמד אדם דעת יביני לדעת בספר ירמיה החוזה לפרש
בו כל סתום ויגלה לי אני עבדו המחבר מנחם בר' שמעון שמי הבא לפרשנו וגם בכתב הזקדוק
לבארנו ומאתו אשאל העוזר אשר כל כושל עוזר לתחל אותו ולכלותו ואחלי יכונן בו זממי, יתמוך
אשורי במעגלותיו בל ימוטו פעמי והמסתכל בספר יוציאנו בחסדו לזכות מכל שגגה וטעות שימצא
בו, כי אין בינה שלמה חוץ מיוצר רוח אדם בקרב". בסוף הפירוש לירמיה נאמר: "והש"י שהוציאנו
מבית האסורים ונתן כסאו ממעל לכסא המלכים והשרים יוציאנו מהרה מיד הצרים ואכזרים אשר
היינו בתוכם נאסרים וירוממנו לרשת ארצנו וישיב לנו כבודנו, ושונאינו ירדו למטה תחתינו
וייראנו ויקומו מפנינו לקיים בנו חזון הנאמר כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי
לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו למען ה' אשר נאמן קדוש ישראל ויבחר. ברוך
לעד יוצרי, למדני ספר ולשון עברי, והנחני בדרך ישרה לחבר זה הספר שנת תתקנ"א ליצירה".
את פירושו ליחזקאל הוא פותח במלים: "גאם מנחם בר' שמעון נ"ע מפשקייירש המחבר זה הספר
זה הנביא הגלה עם הגולה בראש הפרק. והנה אני המחבר במראות לא אוכל לראות ולא מצאתי
אדם שיבינם. רק אדבר בהם מעט דברים נוחים ופיר' בשם ר' שלמה ז"ל ופירוש כל מפרש
טוב אביא בספרי לשמו והקורא בספר ידני לזכות מכל שגגה וטעות שימצא בו ויגן עלי בחסדו,
כי אין התום וההשלמה בלתי לה' לבדו...".

דרכו של ר' מנחם לפרש פשוטו של כתוב ועל פי הדקדוק. אין בפירושו מהחקירה, הוא נוהג
לסכם בקצרה את דברי הנביא ואח"כ לפרש את הפרטים, ולפעמים הוא בעצמו אומר: "והנה עברתי
דרך כלל על הפרשה הזאת ועתה אפרש כסדר" (יחזקאל יג יח). מקורותיו הם פירוש רס"ג, ר'
חננאל, מנחם נ' סרוק, דונש, ר' יתודה המדקדק הוא ר' יהודה נ' חיוג, ר' יונה מרון נ' גאנת,
ר' משה הכהן הוא ר' משה נ' גיקאטילה, רש"י, הראב"ע, מורו של המחבר ר' יוסף קמחי ובנו ר'
משה⁴⁵, ואף יפת הוא הקראי יפת בן עלי הלוי. הבאות מרובות אלה עושות את הפירושים של ר'

41 רש"י דברים כח, כג כדברי אביי מגילה לא, ב.

42 המכון לדברי הגמרא ברכות ה, א, לעולם יסלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום
ואפילו עטרות ודיבון". 43 הוא מבקר כאן את האגדה על יוכבד, ע"י לעיל עמ' 105.

44 הכוונה לדברי רש"י דברים ג, ב, "ויבא הפליט והוא עוגי, וע"י רש"י לבראשית יד, יג ובש"נ בהוצאת ברלינה,
עמ' 22, והוא עפ"י ב"ר פמ"א אות ח, עמ' 415. המחבר האלמוני טוען שראוי היה שהאבות או משה יארכיו חיים
יותר מעוג.

45 ור' משה קמחי בר' יוסף ז"ל אמר... ועל דעת רבי אביו ר' יוסף קמחי ז"ל בן פירושו... ובמקום אחר
"ואדוני רבי ר' יוסף קמחי ז"ל פירשו בענין אחר ור' משה קמחי בנו פי...".

מנחם למקור חשוב לפרשנותם של קדמונים. אולם ר' מנחם אינו מאסף בעלמא אלא הוא מרחיב ומפתח את פירושי קודמיו⁴⁶, שוקל את ערכם, מסכים להם תוך התפעלות⁴⁷, אבל הוא גם מבקר אותם ודוחה את דיעותיהם מפני הפירושים שלו.

לדברי ר' חננאל ליחזקאל כח, יב הוא מעיר: „והתימה מר"ח ז"ל שאמר כי בעבור שטען על עצמו אלהות קראו נגיד... והנה לפי דעתי רחוק ממחשבת האדם לחשוב על דרך הפשט שיחשוב מעצמו שהוא אלוה, גם כן נבוכדנצר ופרעה רק דבר הכתוב על רוב גאותם שאינם יראים הש"י מפני רוב הממשלה והכבוד שנתן להם הש"י כאילו יחשוב כל אחד מעצמו שהוא אלוה ולא יצטרך להם הבורא יתברך וגאות זה מלך צור היתה בשנים ברב חכמה ועושר כאשר ראינו בפסוקים הבאים אחרי כן"⁴⁸. בדומה לכך הוא מבקר את פירושו של רש"י ליחזקאל לו, ב, וכאן הוא מקדים את פירושו: „והעבירני סביב הבקעה לראות כמה הם העצמות רבות. ר' שלמה ז"ל פי' כי העבירו סביב בעבור חיותו כהן ולא נכנס שמה ואתמה אני עליו בעבור הכתוב עליו בתוך הבקעה, ואם יטען טוען לצד, אשיבנו הנה כתוב בתוך הבקעה והיא מלאה עצמות, ואחר שהוא מראה סרו כל הטענות ואין לדקדק בדבר"⁴⁹. אין ר' מנחם מזכיר במפורש את הראב"ד, אבל ייתכן שהוא מתכוון אליו בפירושו ליחזקאל טז, לו: „נחשתך מלה זרה ונכריה וגזרו אותו מלשון רבותינו שאמרו נחשתו של תנור⁵⁰ ופירושו תחתיתו והוא כינוי ערוה... ושאלתי לאחד מחכמי התלמוד למה התחת נחשת והוא השיב מפני שחזק וסובלת מהתשמיש הרבה"⁵¹. חבורו של ר' מנחם בר' שמעון ראוי לתשומת לבם הן של חוקרי פרשנות המקרא והן של תולדות הדקדוק העברי⁵².

46 „וזה פי' היה לר"ח ז"ל רק הוא לא פי' טעם המלים כי אני פירשתיים כן והנה הוא לשון פירושו...“.

47 „כן פי' ר' שלמה ז"ל ומה טובו דבריו“, „כן פי' ר"ח ז"ל ומה מתוקים דבריו מדבש“.

48 הראשון שפרסם את סביב הפירוש היה ל. דוקס ב-*Litteraturblatt des Orients* 1847 מספר 33, עמ' 514:520; הוא גם לקט פירושי הר"ח ליחזקאל, שם 1848, מספר 14, 210-214, ומשם הועתק ע"י א. ברליגר, במגדל חננאל" בחלק העברי, עמ' 43, אולם מלאכתם לא נשלמה וישנם גם פירושי ר"ח לירמיה.

49 גם הרד"ק דוחה בטענה דומה ובלשון אחרת את דברי רש"י. הרד"ק כתב את פירושו לנביאים אחרי 1205, ראה במבוא האנגלי של פינקלשטיין למהדורתו של פי' רד"ק על ישעיה, גיריווק תרפ"ו, עמ' xix. „ייתכן שהרד"ק כבר השתמש בפירושו של ר' מנחם או ששיניהם קיבלו את הדברים מפי ר' יוסף קמחי.

50 כלים ה, ג וע"י בפי"ג הוצאת י. ג. אפשטיין, עמ' 16.

51 וע"י ברד"ק שם והסברו שונה.

52 העתק כה"י שבספרייה הלאומית והאוניברסיטאית היה ברשות מ. ברול, ברלין, לינדנשטרס 48/50. על שולי הגליונות של כה"י נמצאות הערות רבות כהכנה להוצאת החבור לאור. נמצא גם נספח, שבו נלקטו פירושי ר' משה קמחי לירמיה וליחזקאל, תוך השוואה עם ספר הדקדוק שכל טוב לר' משה בהר"ש בן אחיז של ר' מנחם שהו"ל ע"י אברהם רפאל מאיר, קראקא תרנ"ה, ועם פי' של ר' משה בן ששת ליחזקאל, הוצ' ס. ר. ורייבר.